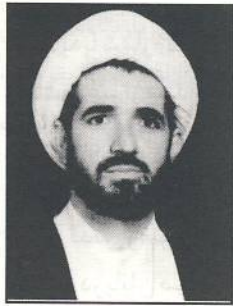

نقد و معرفی کتاب

نظری بر فهرست نسخه‌های خطی آستان قدس رضوی (جلد پانزدهم)

علی صدراپی خویی

این موضوع تنظیم نمود که مصباح کفعمی و بلدالأمین از آن جمله می‌باشند.

در عصر صفویه نیز ملامحمد باقر مجلسی به این مهم همت گمارد و چند اثر از خود در دعا به جای گذارد. جای دارد که در عصر صفویه از فضل علی بیگ توشمال باشی نیز نام برد. او قریب هشت اثر از خود در دعا به جای گذارد و شاید بتوان گفت که تلاش وی در این زمینه از مجلسی بیشتر بوده است.

در قرن حاضر نیز عالمان شیعی به دعا اهتمام خاصی داشتند که از این میان حاج شیخ عباس قمی گوی سبقت را از دیگران ربوده و کتاب مفاتیح الجنان وی امروزه در خانه هر شیعه بعد از قرآن کریم دومین کتاب محسوب می‌گردد.

در فهرست مورد بحث ۸۱۰ اثر در موضوع دعا معرفی شده که غالب آنها متعلق به مؤلفان شیعه است و فهرست نگار از جهت اینکه تعداد قابل توجهی از این آثار برای اولین بار به جامعه علمی معرفی می‌گردند، خدمت شایانی را انجام داده است.

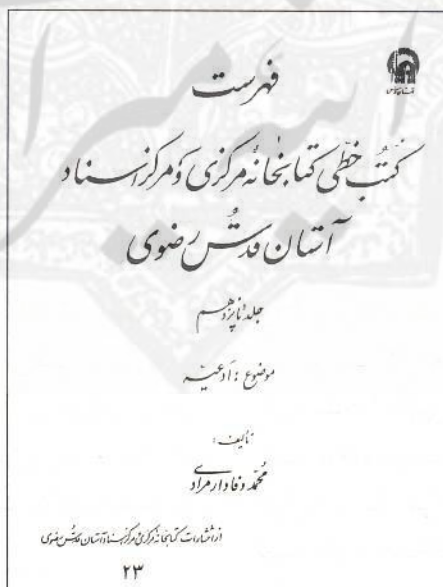
از جمله آثاری که نسخه آنها برای اولین بار در این فهرست معرفی شده می‌توان به کتابهای زیر اشاره نمود:

۱. سجنجل الأرواح و نقوش الألواح، سعد الدین محمد حموی (ص ۲۹۰)
۲. صحیفة سجّادیه با سند دیگر: در صفحه ۳۳۲ فهرست نسخه‌ای از صحیفة

در این فهرست که به موضوع دعا اختصاص دارد ۸۱۰ نسخه مربوط به دعا و موضوعات متعلق به آن معرفی شده است. این جلد در واقع ادامه جلد ششم فهرست این کتابخانه است که قبل از این در سال ۱۳۴۴ ش در همین موضوع منتشر شده است. دعا و نیایش در مکتب تشیع معنی و مفهومی ویژه دارد و امامان شیعه (ع) عنایت خاصی به آن داشتند که صحیفه‌های باقی مانده از آن حضرات شاهد صدق این معنی می‌باشد.

بعد از ائمه (ع) ابن طاوس (متوفای ۶۴۵ ق) در این موضوع گوی سبقت را از دیگران ربود و کتابهای متعددی در این موضوع تألیف و جمع‌آوری نمود. شیخ آقا بزرگ در الذریعة بیش از ۱۴ اثر ابن طاوس را در این موضوع نام می‌برد که مهمترین آنها کتاب المهمات و التتمات است. این کتاب را ابن طاوس در تکمیل و تتمیم مصباح المتجهد شیخ طوسی در ده جلد تألیف نمود که هر جلد عنوان خاصی دارد و کتابهای فلاح السائل و نجاح المسائل در اعمال شبانه روز و زهرة الربیع فی ادعیة الاسبوع و جمال الاسبوع بکمال العمل المشروع و الدروع الواقیة و المضمار للسباق و مسالک المحتاج الی معرفة مناسک الحاج و الاقبال بالاعمال الحسنة و السعادات بالعبادات هر کدام یکی از مجلدات آن هستند.

بعد از ابن طاوس، تقی الدین ابراهیم بن علی عاملی مشهور به کفعمی (متوفای ۹۰۵ ق) در جمع‌آوری ادعیه وارده از امامان شیعه همت گمارد و چند اثر مهم در

فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی جلد پانزدهم، موضوع ادعیه، تألیف محمد وفادار مرادی، ناشر: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶ ش، قطع وزیری، ۵۹۱ صفحه؛ ۸۵ صفحه تصویر از نسخ خطی.

سجادیه با شماره ۱۲۴۰۵ معرفی شده که در قرن پنجم تحریر شده و سندی غیر از سند صحیفه سجادیه مشهور و رایج دارد. شایان ذکر است که این صحیفه به تصحیح و مقدمه استاد کاظم مدیرشانه چی در سال ۱۳۷۱ ش از سوی بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی از روی همین نسخه مورد بحث، منتشر گردیده است. و در پایان صفحه آخر نسخه که تصویر آن ضمیمه آخر صحیفه چاپی و همچنین فهرست شده، نام کاتب حسن بن ابراهیم بن محمد الزامی و تاریخ تحریر شوال سال ۴۱۶ ق ذکر گردیده که فهرست نگار نام کاتب و تاریخ را ذکر نکرده است.

همچنین مصحح، واقف نسخه و عبارت وقف را چنین ذکر نموده: «وقفه الأستاذ الإمام أبو عبد الله أحمد بن أبي عمر الزاهد علی مدرسة شیخه امام حامد بن احمد بیاب غره، و التولية لعمر بن محمد الحمادی». (مقدمه صحیفه، ص ۴۱)

و در فهرست چنین آمده: «وقفه الأستاذ أبو عبد الله أحمد بن أبي عمر الزاهد علی مدرسة شیخه الامام حامد بن احمد سال [كذا] عنده و التولية لعمر بن بن محمد الحمادی» (ص ۳۳۳، فهرست). شایان ذکر است که این مجموعه جز صحیفه، شامل چهار رساله دیگر با عناوین (قوارع القرآن، رساله فی التذکیر و التائیت، آیات الرقیة و الحرز، رساله فی استفتاح شهر رجب از حسکانی) است که رساله اول و چهارم به چاپ رسیده است.

۳. شرح صحیفه سجادیه از میرزا حسن لاهیجی (ص ۳۲۴ فهرست)

در الذریعة ج ۱۳، ص ۲۴۹ این شرح معرفی و در ضمن آن گفته شده که «لم يتم مع أنه كبير في ثلاث مجلدات» با توضیحاتی که در فهرست ذکر گردیده ظاهراً شکی باقی نمی ماند که نسخه معرفی شده یکی از مجلدات شرح میرزا حسن لاهیجی قمی است. زیرا وی به دلالت سایر آثارش به نقل صریح و ذکر اسامی دیگران اصلاً نمی پردازد. و در این شرح نیز از همین سبک پیروی کرده است. امید است که با معرفی سایر نسخ خطی فهرست نشده کتابخانه ها، سایر مجلدات این شرح نیز شناسایی گردند.

۴. روح الأرواح، تألیف أبو القاسم أحمد سمعانی (متوفای ۵۳۴ ق)

(ص ۲۲۱ فهرست): یکی از مهمترین شروح عرفانی فارسی است که بر اسمای حسناى باری تعالی نوشته شده است. این کتاب در سال ۱۳۶۸ ش به تصحیح استاد نجیب مایل هروی در تهران از سوی انتشارات علمی و فرهنگی منتشر گردیده و مصحح محترم از

این نسخه نیز در تصحیح استفاده نموده است.

نسخه مورد بحث یکی از نفیس ترین نسخ موجود از این کتاب است که به خط نستعلیق احمد بن عبدالرزاق بن فضل الله تحریر و در شعبان سال ۸۴۰ ق به پایان رسیده است.

کاتب بعد از اتمام نسخه، پنج غزل فارسی از شاعری با تخلص احمد، آورده است. این پنج غزل تماماً در مقدمه مصحح صص ۱۰۹-۱۰۷ و در فهرست پاورقی ص ۲۲۱ و استدراک ص ۵۳۳ از همین نسخه نقل شده است.

اما در مورد ناظم این غزلیات در مقدمه مصحح چنین آمده: «گوینده این اشعار شاعری متخلص به «احمد» است. تخلصی که با نام کاتب نسخه که کاتب این غزلیات نیز می باشد یکسان است ... ولی این غزلیات از کاتب نیست. زیرا جمله های دعائیه ای که در آغاز هر غزل دیده می شود، مؤید این است که غزلیات مذکور از احمد بن عبدالرزاق نیست.

علاوه بر این یکی از خانقاهیان با نام و نشان که دیوان شعری هم دارد و در شعر «احمد» تخلص می کرده، احمد جام ژنده پیل است که با القاب و کنیه شیخ الاسلام، قطب الاوتاد، معین الدین ابونصر از او یاد کرده اند. غزلیات مزبور از این خانقاهی هم نیست. زیرا در سرآغاز ورق / ط 291 نسخه مورد بحث به خط کاتب عبارتی آمده که متأسفانه بر اثر آبدیدگی پاک شده است و یا بعمد آن را پاک کرده اند. پاره ای از کلمات این عبارت که گوینده غزلیات مذکور را می شناساند، به این صورت خوانده می شود:

«من نتایج انفاس الإمام المحقق ... قطب الأوتاد حجة الحق علی ...»

و این حجة الحق علی، ارتباطی با ژنده پیل و اخلاف و اسلافش ندارد و نیز نام و نشان او معلوم نیست.»^۱

فهرست نگار محترم با دقتی که در نسخه شناسی به کار برده، این مسئله را بخوبی حل کرده است و در استدراک پایانی فهرست چنین مرقوم نموده: «پنج غزل ذیل نسخه به ضبط صدر صفحه اول اوراق ضمیمه: «من نتایج انفاس الإمام المحقق ... الأوتاد حجة الحق قطب الأوتاد حجة الحق علی الخلق ... و الأنام ... الجامی قدس الله روحه العزيز» و متخلص به احمد می باشد.»

با این دقتی که فهرست نگار بعمل آورده، شکی باقی نمی ماند که غزلیات مزبور متعلق به همان احمد جام ژنده پیل است و شخصی به نام «حجة الحق علی» وجود خارجی ندارد. و مقام چنین اقتضا می کند که یکی از غزلیات مذکور ذکر گردد:

دریغ این چنین عمری که من بر باد بردادم
 همه بر کام دل رفتم کنون از دل بفریادم
 نکردم من خردمندی به غفلت عمر شد تاوان
 ز بهر دشمن شیرین از عمر خویش بر بادم
 خروش و ناله و حسرت کنونم سود کی دارد
 که من از بهر آرزو حرص اندر دام افتادم
 به دام اندر همی غلطم نمی یابم رهایی زو
 طبرزد سود کی دارد چو جان بر باد بردارم؟
 قرین اندوه و دردم ندامتها بسی خوردم

کنون از هر چه من کردم پشیمانم بفریادم
 خداوندا تو می دانی که من زین کار پر دردم
 بحق درد درویشان ببخشای و بده دادم
 مرا زین نفس بد برهان و زین شر هوای من
 که فرمان هوا کردم بخود بر سخت بیدادم
 الهی رحم کن بر من که من بر خود ستم کردم
 زبان و چشم و گوش و دل بر آزار تو بگشادم
 خداوندا به فضل خویش رحمت کن بر احمد پر
 که بس بر حسرت و دردم و بس غمناک و ناشادم

۵. تبصرة الأعیاد، سلیمانی و مقالید الفلاح، فضل علی بیک
 توشمال باشی (ص ۱۳۴ و ۳۹۴)
 این دو اثر تألیف فضل علی بیک بن شاهوردی توشمال باشی
 است. او از دانشمندان نیمه دوم قرن یازدهم و نیمه اول قرن دوازدهم
 است. و قبلاً ذکر شد که او یکی از کسانی است که مانند ملا محمد
 باقر مجلسی اقدام به جمع آوری احادیث و روایات شیعه نموده، که
 متأسفانه تاکنون توجه به آثار وی کمتر بوده است؛ و گویا اهتمام او
 به جمع آوری دعاها بیشتر از علمامه مجلسی بوده است. نگارنده در
 معرفی اثر اصلی وی به نام الأوفی به آثار و شرح حال وی پرداخته^۲
 که دیگر اعاده آنها را نیازی نیست.

در مقاله مورد اشاره نه اثر وی معرفی گردیده که با شناسایی
 این دو اثر و تصریح مؤلف در مقدمه مقالید الفلاح، چند اثر دیگر به
 تعداد آثار تألیفات وی اضافه می گردد:

- الف. سفینه الفلاح که در واقع تلخیص الأوفی است.
- ب. مصباح الهدی در اعمال و ادعیه مشهور سال.
- ج. مقالید الفلاح که مختصر مصباح الهدی با حذف اخبار
 است.
- د. أحوال الشهداء.

هـ. مزار متضوی در آداب سفر و فضل و طریق زیارت معصومین
 و اولاد ایشان و اعمال مسجد و مناسک حج، در واقع این اثر ترجمه
 بخشهای مزار و زیارت الأوفی است که مؤلف در ایام مجاورت نجف
 الغری تألیف نموده است.
 و. رسالة ذوالفقار در اختلاف فی ما بین علمای اصفهان در
 وجوب عینی نماز جمعه.

بدین ترتیب مجموع آثار شناخته شده توشمال باشی به ۱۴ عدد
 می رسد که هشت عدد از این آثار به موضوع دعا اختصاص دارد.

۶. تحفة الأذکار (ص ۱۳۵) ج: تألیف سلطان محمد بن تاج
 الدین حسن. همین مؤلف اثر دیگری در معجزات معصومین (ع) به
 نام تحفة المجالس^۴ دارد که بارها به چاپ رسیده و مورد استفاده
 شیعیان است. ولی تا بحال عصر دقیق زندگانی وی معلوم نشده
 است. با مطلبی که فهرست نگار محترم از مقدمه تحفة الأذکار نقل
 کرده، این مشکل بر طرف می گردد و روشن می شود که او از شاگردان
 فیض کاشانی است و از وی در مقدمه به «... استادی مولانا محمد
 حسن کاشی - أدام الله تعالی ظله العالی - ...» یاد می کند.
 این اندازه در نمودن اهمیت نسخ معرفی شده در این فهرست
 کافی است و باقی به مجال بیشتری موقوف است.

این نوشته را با داستانی از عارف بی بدیل مولی محمد بیدآبادی
 که در این فهرست (ص ۴۲۰) از کتاب مائده سماویه نقل شده، به
 پایان می بریم. مؤلف مائده سماویه در اوایل مجلس بیست و پنجم
 کتاب خود چنین می نویسد: «ویکی از عمال دیوان به آقا ملا محمد
 بیدآبادی - که از علماء العارفین است - گفت که تو مرد خدایی و
 من مرد دنیایم. و در طفولیت با آقای مرحوم همدرس بودند. آقا
 محمد هم دو دست بلند کرده بر مغز او اشاره کرد که خاکت بر سر که
 تو دنیا نیز نداری. دنیا آن بود که نمرود و شداد و فرعون داشتند.»
 و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین.

پی نوشت:

۱. روح الأرواح فی شرح أسماء الملک الفتح، تهران شرکت انتشارات علمی و فرهنگی،
 مقدمه، ص ۱۰۹.
۲. شربین مقدمه روح الأرواح، چاپی، ص ۱۰۷
۳. مجله علوم حدیث، شماره ۶ (زمستان ۱۳۷۶ ش) صص ۲۸۸-۲۸۲ با عنوان
 دایرة المعارف حدیثی الأوفی.
۴. الذریعة، ج ۳/ص ۴۶۵، رقم ۱۷۰۰.